

כנס לרגל השקת ספרה של פרופ' מירב אהרון-גוטמן

עומדים בפני עצמם: על סוציולוגיה עירונית ומזרחיות בישראל

עורך: ד"ר ראובן גל

מוסד שמואל נאמן
למחקר מדיניות לאומית

חברה | 03/25

כנס לרגל השקת ספרה של

פרופ' מירב אהרון-גוטמן

**עומדים בפני עצמם:
על סוציולוגיה עירונית ומזרחיות
בישראל**

מרץ 2025

עורך: ד"ר ראובן גל

אין לשכפל כל חלק מפרסום זה ללא רשות מראש ובכתב ממוסד שמואל נאמן מלבד לצורך
ציטוט של קטעים קצרים במאמרי סקירה ופרסומים דומים תוך ציון מפורש של המקור.
הדעות והמסקנות המובאות בפרסום זה הן על דעת המחברים.ות ואינן משקפות בהכרח את
דעת מוסד שמואל נאמן

תוכן עניינים

4.....	הקדמה
5.....	ברכות
5.....	פרופ' שמעון מרום, מנכ"ל מוסד שמואל נאמן
6.....	ד"ר ראובן גל, עמית מחקר בכיר וראש פורום חוסן במוסד שמואל נאמן
8.....	הרצאת פתיחה
15.....	אתניות, מרחב, מוביליות וריבוד
15.....	פרופ' ניר כהן
18.....	פרופ' קארין אמית
21.....	הקשר שבין בניין העיר לבניין החברה
21.....	פרופ' אלונה נצן-שיפטן
24.....	ד"ר שמחה גואטה-בוקובזה
27.....	הרצאת סיכום - פרופ' מירב אהרון-גוטמן

אירוע השקת ספר איננו שכיח במוסד שמואל נאמן. ואולם פירסום ספרה של פרופ' מירב אהרון-גוטמן "עומדים בפני עצמם: על סוציולוגיה עירונית ומזרחיות בישראל" (2025), במסגרת סדרת 'ישראלים', בהוצאה משותפת של האוניברסיטה הפתוחה ואוניברסיטת בן גוריון (בנגב) הינו אירוע יוצא דופן לא רק בשל תוכנו, כי אם גם בשל עיתויו: סוגיות של שסעים חברתיים ומתחים בין-עדתיים מבעירים בימים אלו אש מכלה בחברה הישראלית, זאת על גבי ובנוסף לאסון ה-7 באוקטובר והמלחמה ההולכת ונמשכת בעקבותיו.

וכך, בעיצומם של ימים קשים אלו, זכינו בהיענותה של נבחרת חוקרים משדה הסוציולוגיה האתנית והעירונית בישראל ובעזרתם הפקנו אירוע איכותי, שאיחד שיח אקדמי מעורר תגובות יחד עם חגיגת ההשקה לספר מחולל השיח. גם הקהל שהשתתף באירוע היה נבחר ומיוחד וכלל, בנוסף לחוקרים, גם תלמידי מחקר (ברובם של מירב), פעילי שטח ובני משפחה נרגשים.

הדוח שלפניכם הינו פרוטוקול מסכם (Proceedings) ולא לקט מאמרים מלאים. רק הרצאתו של פרופ' חיים חזן נכללה כאן בשלמותה – זאת הן בשל תכנה המאתגר, שיצר בסיס רחב להמשך הדיון; והן בשל 'מיקומו' הייחודי באירוע זה של פרופ' חזן – בהיותו המנחה הוותיק והנאמן של מירב, גם בעבודת התיזה שלה וגם בדוקטורט.

הדוח גם איננו כולל מצגות וסרטונים שליוו כמה מההרצאות הנכללות בו. למבקשים לעיין בהרצאות המלאות ובחומר שנלווה להן – הנכם מוזמנים לפנות ישירות למרצים, או לח"מ, בכתובת שלהלן. לאלו המעוניינים בהקלטת הוידאו של האירוע כולו – הנה הקישור:

<https://youtu.be/QOANjK45Y-M?si=0D3fQM3vANdKilfy>

בהשאלה מאמירה של פרופ' חיים חזן בהרצאתו – אנו תקווה שבאמצעות ה"אבן" שהוטלה באירוע זה ייווצרו עוד אדוות שיפרו את השיח האקדמי הבונה בנושאים המאתגרים המוצגים בדוח הזה.

ד"ר ראובן גל

עמית מחקר בכיר במוסד שמואל נאמן

ראש פורום חוסן, חברה וקהילה.

reuvgal@sni.technion.ac.il

פרופ' שמעון מרום, מנכ"ל מוסד שמואל נאמן

מירב יקרה. אני בן של שתי תרבויות, מזרחית מצד אמי בת הארץ מזה דורות, ואשכנזית מצד אבי, פליט שואה. שאלת המזרחיות ותחושת הקורבנות מעולם לא הטרידו אותי. כך גם שאלת הפריפריות או המזרחיות של אשדוד, שמעולם לא הטרידה אותי. מה שכן הטריד אותי ורבים מחבריי שגדלו בעיר התחתית, ליד נמל חיפה, היה הנמל של אשדוד. בגלל הנמל שלה לא אהבתי את אשדוד. עבורי 'נמל' זה חיפה, ופתאום צץ נמל גדול באשדוד. כילדים, עסקנו בשנות השישים באובססיביות בספירת האוניות שעוגנות במפרץ חיפה תוך תקווה שמול אשדוד ממתינות פחות. כי את אשדוד לא אהבתי.

מתישהו לאורך הדרך, אחרי שקראתי את עמוס עוז, שבעמוד האחרון של ספרו **"פה ושם בארץ-ישראל"** כינה את אשדוד "עיר כמידת אדם" – נרגעתי; הביטוי הזה שלו היה לי נוח, אפשר לי לאמץ סוג של הכלה לאשדוד. לאחר שקראתי את ספרך חזרתי לעמוד האחרון של עמוס עוז ובזכותך (או בגללך) לא יכולתי לקרוא בו עוד כפי שקראתי פעם. אחרי ספרך ראיתי בטקסט של עוז מכתב אהבה יוחסני וקשה, טקסט שחשבתי לפנים יפה ולא עוד. זה מה שעשה לי ספרך – ועל כך תבורכי. תודה על השמיכה שהרמת, תודה על הספר.

והנה עמוס עוז, שפטו בעצמכם:

"מה שיש – היא העיר אשדוד, במקרה הטוב. עיר יפה וטובה בעיני אשדוד זו, והיא כל אשר יש לנו, משלנו. כל מי שמתגעגע בסתר אל קיסרי פריז או וינה, אל העיירה היהודית או אל ירושלים של-מעלה – אל-נא יפרד מגעגועיו. מה אנו בלעדי געגועינו? אבל יזכור נא: אשדוד היא מה שיש. והיא לא-דווקא התגשמות מפוארת של חזון הנביאים או חלום הדורות, לא-דווקא תצוגת הסחורה העולמית, אלא עיר במידת אדם. אם נתבונן בה רגע – ודאי שלא נבוש ולא נקלל. אשדוד: עיר כמידת אדם על חוף הים-התיכון; וממנה – עוד נראה מה יצמח. סבלנות, אני אומר, אין קיצורי דרך". עמוס עוז, **"פה ושם בארץ-ישראל"** (1983).

ד"ר ראובן גל, עמית מחקר בכיר וראש פורום חוסן במוסד שמואל נאמן

אני מבקש לברך, קודם כל, את בני משפחתה של מירב – תודה שבאתם, נוכחותכם כאן חשובה ומרגשת.

גם אני, כמו שמעון, הנני חיפאי מלידה – אבל לא נוטר שום טינה לאשדוד. נשארתי נאמן לחיפה, אך אשמח לשמוע היום דברים בְּשֶׁכַח אשדוד.

פרופ' מירב אהרון-גוטמן – מעבר להיותה חברת סגל בפקולטה לארכיטקטורה ובינוי ערים, הי"ר האקדמי של החממה החברתית כאן בטכניון, עמיתת מחקר בכירה במוסד שמואל נאמן, וגם חברה בפורום חוקרי החוסן במוסד שלנו – היא גם הפכה במהלך הזמן לידידה וְחברה, שותפה לדאגות והתלבטויות, כמו גם להישגים ולתחושות סיפוק.

לפיכך, כשהתבשרתי על יציאת ספרה הזה לאור – היה לי ברור מיד שהאירוע הזה ראוי לציון מיוחד, בשיתוף עמיתים, ידידים ואפילו בני משפחה. שמחתי לקחת עלי את הפקת האירוע הזה, וגם לחַבֵּר אותו עם הפעילות הקבועה של פורום החוסן – ועל כך מיד, בהמשך.

הספר הזה יוצא בטיימינג קריטי: בעיצומה של המלחמה הזו, של הדְרָמַת הקשורות בהחזרת החטופים למשפחותיהם; בעיצומם של ימים אלו שבהם תושבים שנעקרו מבתיהם למשך חודשים ארוכים מתחילים לחזור ליישוביהם ההרוסים והשרופים – אנחנו מגלים שוב, והפעם ביתר עוצמה ותוקף (אם כי עבור רבים – גם בהפתעה) את עוצמתו וחשיבותו של החוסן הקהילתי, של משמעות הבית, השכונה, היישוב, העיר. משמעותם של עצמים דוממים, לכאורה, כמו הדשא במרכז הקיבוץ או השכונה, חדר האוכל, או המועדון, או הספרייה או בית הכנסת, הספסל ברחוב, עצי הדקל בכניסה ליישוב, פינת המשחקים. כל אלה ועוד 'עצמים' של בטון עץ וברזל – התגלו כאובייקטים של געגוע, של תקווה, של מקור חוסן נפשי וקהילתי.

ההבדל בין הפיזי לנפשי, בין הבניין לשכניו, הָרוּחַ שבין הַבֵּטוֹן והרחובות למוראל ולתחושות – הוא קרוב וצמוד הרבה יותר משחשבנו אי-פעם.

אֶת מירב הרווח הזה לא הפתיע. היא מכירה אותו היטב ובסיפרה הזה היא מצביעה עליו בְּזָיוֹת שונות ובצבעים מגוונים. לא רק זאת אף זאת: שלא במתכוון, מלכתחילה, מסמנת לנו מירב, בספר הזה, את המרכיבים העמוקים של עוד תופעה שהמלחמה הזו חשפה: את העובדה שאסונות ומשברים מוליכים, בו-בזמן, הן איחוד וסולידריות ו"ביחד" והן פוטנציאל מסוכן להתלקחות של שסעים ופילוגים, שחלק משורשיהם היו חבויים כבר מזמן באותם רחובות ושכונות ויישובים שהזכרנו כרגע.

נעצור כאן את ההקדמות וניגש ללב העניין:

מטרת היום הזה, היא לא רק לברך ולשבח את מירב ואת סיפרה, אלא גם ללכך עוד לעומק כמה מהסוגיות שהספר עוסק בהן. נעשה זאת באמצעות הרצאת פתיחה של פרופ' חיים חזן ובהמשך – במסגרת שני סבבים של שיח מומחים. נסיים את האירוע בדבריה של מירב עצמה.

אני מאחל לכולנו אירוע מעניין ומרגש!

פרופסור אמריטוס לאנתרופולוגיה ולסוציולוגיה באוניברסיטת תל אביב בעל תואר דוקטור מאוניברסיטת קולג' לונדון, ובעברו עורך כתב העת "סוציולוגיה ישראלית", עומד בראש כמה מכוני מחקר ויועץ לגופי חינוך, מחברם של כעשרים ספרים העוסקים במחזור החיים, קהילה, לאומיות ומוסדות כוללניים.

אני שמח להגיע לכאן כדי לעצור בעוד תחנה במסע המופלא שלי עם מירב. מסלול לא צפוי שהתחיל באוניברסיטת תל אביב במפגש עם סטודנטית מבריקה, מקורית, דעתנית, סקרנית, דווקאית והרפתקנית שהביא את שנינו לעזה, משם לאשדוד ועכשיו לחיפה.

זה התחיל מסיפור קורותיו בישראל של יאסר, שב"ח עזתי שמירב התחקתה על עיקבותיו ועל התנודותיו על קו התפר בין מחנה הפליטים ברצועה לעיר הגדולה תל אביב, ועל כך היא כתבה את עבודת המאסטר שלה. הדרך המשותפת המשיכה בדוקטורט שנכתב ב'אשדודית', כפי שמכנה סמי שלום שיטתית את שפתם של האשדודים, וכפי שאנתרופולוגים אמורים לדבר מקומית עם ועל נחקריהם, עבור בהאזנה קשובה למוסיקה של התזמורת האנדלוסית שנגינתה השרתה מרוחה על המחקר, ועד הספר שאנו חוגגים כאן, ושיש לי הכבוד והזכות לפתוח את הדיון בו, ולומר מיד ובלא היסוס: זהו ספר משוחרר ומשחרר, משוחרר מצעידה בדרכים הזרועות והכבושות של הסוציולוגיה הישראלית, ומשחרר את הקורא לתור אחר שבילים חדשים ולא סלולים, כך שהנתיב שהוא מפלס פותח מרחב חברתי-אינטלקטואלי ייחודי ומאתגר, פורש אופק חדש לשיח על מזרחיות, עירוניות וישראליות, ועל הזיקה בין תכנון מרחבי לבניית זהות.

אך זוהי קביעה שהיא כבר בבחינת שורה תחתונה, שאנו נחתור לקראתה, וננמק את הגיונה במהלכם של הדברים הבאים.

עד שנגיע לקוו הסיום הזה המתמצה בכותרת הספר: 'עומדים בפני עצמם', נתחיל דווקא בכותרת המשנה שלו: "על סוציולוגיה עירונית ומזרחיות בישראל". הסוציולוגיה העירונית היא אכן הבית הדיסציפלינארי ממנו בוחרת מירב לצאת כדי לגלות, לאבחן ולפרק את אותה נוכחות הקרויה מזרחיות. זוהי ליבת הספר, הצדקת כתיבתו והמנוע למינוף חומריו האתנוגרפיים, כמו גם בית היוצר לשפע התובנות הפרשניות הצפונות בו. אז מהי מזרחיות, ומה משמעותה על פי מירב? מה אנו מדמיינים כשאנו מדברים על מזרחיות, אם בכלל, כי, כפי שנראה, גם מכחישיה מודים בקיומה, וכנגדם יש כאלה שעבורם היא אינה קיימת כלל.

בפאראפרזה הופכית לשאלתו של אפרים קישון: "האם יש הומור ישראלי, ואם יש למה אין", אנו נקשה: "האם אין מזרחיות, ואם אין למה יש".

ובאמת טווח סיפורי המזרחיות נע בין אין גמור ליש מוחלט, קשת מזרחית על כל גווניה: בקצה האחד שלה ממוקמת הפְּרָכָה של מזרחיות כמהיות לעצמה, כקטגוריה ממיינת המבדילה בין זהויות על שלל התופעות הכרוכות בהן, ומכאן שהיא אחראית, בין שאר אשמים, לפריחתו של שיח פוליטיקת הזהויות המטיל צילו על אדמתה של הסוציולוגיה העכשווית בארץ ובעולם. מאז ששוחרר השד המזרחי מהבקבוק העדתי בו היה פקוק, הוא מטיל חיתתו על הסוציולוגיה,

ועל כן אף מעורר התנגדות וניסיונות נפל לבקבקו מחדש. כך למשל אנתרופולוג אמריקאי בשם ארנולד לואיס, החף מדעות קדומות הנטועות בבית גידול ישראלי, מצא במחקרו על עיירת פיתוח כבר באמצע שנות השבעים, כי ההתמכרות האקדמית לעיסוק בעדויות המזרחית איננה אלא פאנטום, מעין רוח רפאים מומצאת המועלית באוב לצרכים פוליטיים ולשימושים מניפולטיביים, כפי שכל סטריאוטיפ איננו אלא כלי שרת בידי מפריחיו ומפריכיו. יצרני המזרחיות, סוכניה וסוחריה עובדים אם כן בתעשייה של דימויים ותדמיות, שכדרכם של ייצוגים עוצמתיים הם מבנים ובונים הוויה הנתפסת כמונחים של חוויה, ולראיה עבודתו המונומנטלית של אדוארד סעיד על האוריינטליזם, פנטזיה על השתעבדות המערב לקיסמו ואימתו של המזרח הכובש והנכבש.

בבסיסה של גישה מבטלת זו עומדת סברה, שלא תמיד נוח ותיקני להצהיר עליה, שהמזרחיות היא קטגוריית זומבי, מושג ריק מתוכן שאבד עליו הכלח, ומוקם לתחייה בשירותם של בעלי עניין העושים בו שימוש כוחני, ציני ונצלני, וכל זאת בעטיו של חטא קדמון ממסדי, בדמותו של סיווג דמוגרפי שרירותי לארצות מוצא על פי שייכות מולדת, במקרה שלנו ארצות ערב או אסיה ואפריקה. אלו הם נתונים שפקדה הלישכה המרכזית לסטטיסטיקה כבר ב-1948, ומאז ועד היום נהפכו המספרים הללו לסיפורים בעלי תוקף על המציאות בה אנו חיים; ויתרה מכך, המספרים נעשים למספריים הגוזרים ומדביקים את פיסותיה הפזורות של החברה הישראלית המתהווה לדיוקן עדתי לכאורה טבעי ומובן מאליו שאין בלתו, ועל כן שריר וקיים, לפחות בראי האקדמיה ובמבוכי הבירוקרטיה ועריצותה, שתי רשויות שלהלכה מתנכרות זו לזו, אך למעשה מחזקות האחת את חברתה.

זהו אף נקודת המבט המוקדית המקובלת להתבוננות הסוציולוגית השגורה בישראליות כתוצר משותף של שדות כוח עדתיים לצד המתחים התרבותיים והפוליטיים המשסעים ומשסים אותם זה בזה. כך נעשה השיח על עדתיות ונגזרותיה -- כגון ההשלכה לכור ההיתוך הבן-גוריוני, הפלגנות העדתית והכמיהה המרדנית שבאה בעקבותיהן לרב-תרבותיות -- למעין ברירת מחדל, אכסיומה ללא עוררין בכל ניתוח של החברה הישראלית. זאת תוך עיוורון מרצון להתבוננויות אפשריות אחרות, והפניית מבט מסיחת-דעת ממוקדי ניתוח אחרים כגון החברה הערבית, ההגירה המזרח-אירופית או אפילו שקיפותם של הקריויים אשכנזים, שכל קיומם הוא בתשלילם, באי-היותם מזרחיים. הם נמתחים על מיטת הסדום של ההגמוניה, ולכן אינם ראויים לפרובלמטיזציה משלהם. דוגמה לעדשה חלופית לראיית הישראליות היא דרך מקומה של השואה בקביעת הנכסים הזהותיים של אלה הנחשבים לקורבנותיה, הקרובים אליה, או לחילופין המרוחקים והמורחקים ממנה; קנה מידה להון תרבותי המעוגן בבסיס הלגיטימציה הקיומית שלה טוענת המדינה.

בקצה האחר של קשת העדויות ניצבת ובוטעת מזרחיות מהותנית, שאינה מותנית בתפיסה או בפרשנות של יחיד או של קבוצה אלא עומדת לעצמה כמשתנה בלתי-תלוי, כמעט ראשוני ופרימורדיאלי, שלא לומר בעל ייחוס ייחודי אותנטי, כזה הקובע ומקבע את טבע הדברים, ישות לכאורה ביולוגית, שבדומה למין ולגזע אינה ממוגדרת ואינה מוגזעת, אלא היא הדבר כשלעצמו, גזע מולד המוטבע באדם מהעריסה ועד הקבר ולדורי דורות. המזרחי מטבע ברייתו הוא כזה, ולא נעשה מזרחי, גם לא מסוגל, אף אם ישאף לכך, להשיל מעליו את מזרחיותו. צחוק הגורל הוא שהשקפה גזענית זו, שלעתים קרועה עדתיות מתודולוגית על משקל לאומיות מתודולוגית, מזכירה את הדעות הקדומות של ראשוני קולטי העלייה בשנות החמישים שראו במזרחיים בני אדם נחותים ושונים, עד כדי הבחנות פסאודו-אורגאניות שלפיהן למזרחיים תאי מוח אפורים מעטים ביחס לאשכנזים, כפי שטען שר החינוך דאז בן-ציון דינור בפגישתו עם האנתרופולוגית מרגרט מיד בעת ביקורה בארץ ב-1951.

הרוח הזו הנחתה במשך עשרות שנים מדיניות גלויה או סמויה שמיסללה את מערכת החינוך לדורות, ושהניחה שהנחשלות המזרחית כביכול היא במרחק לא מושג של שנות אור מהנאורות האירופית של החברה הקולטת. אפשר לומר בביטחה שההגזעה של מזרחיים המהדהדת במקומותינו גם היום היא גילגולה הפחות בוטה אך הלא פחות פוגעני של תפיסת עולם דיכוטומית החוצצת בין ה'אנחנו' ל'הם' במונחים של נורשות ולא נרכשות, כבבואה של עולמות נפרדים ולא מגושרים. הפרוטוטיפ המזרחי שגילם את הקטגוריה המהותנית הזו בתרבות הפופולארית הישראלית, שהגחיכה את ה'הם' וכמובן נוצרה בעיקר על ידי ה'אנחנו', היה לא אחיד ורב פנים -- מסאלח שבתי התחמן הנלעג ומכמיר הלב פרי עטו של אפרים קישון יוצא הונגריה, דרך סרטי הבוגרס שתוסרטו על פי החיים בשטטל המזרח-אירופי, ועד דמויותיהם האוריינטליסטיות המבוזות והמאיימות של הצ'חצ'ח, הערס והפְּרָקָה.

מירב מזלגת מעל מקומם המושמץ והמשוקץ של סטריאוטיפים אלה בחרושת התרבות הישראלית, ולא מתוך זילזול בכוחם והשפעתם. היא בוחרת לא לדוש בהם משום שלשיטתה הדור השני או השלישי של מזרחים המרכיב את מעמד הביניים החדש אותו היא חוקרת ואל הבנתו היא חותרת הוא דור לא מוכפף ולא מוכתב, אלא כזה הכותב את עצמו ואת גורלו, 'דור זקוף', אם להשתמש במונחיו של האנתרופולוג דני רבינוביץ לצאצאיו מורמי הראש של דור הנפְּקָה הפלסטיני-ישראלי.

בין שני קצוות הקשת מתגלים גוונים משתנים של מזרחיות, מסרח עודף תרבותי פולקלוריסטי נחות, אקסוטי ואנקדוטלי כגון לבוש, מוזיקה, טעמים, גינונים ומבטאים ועד לגאולת המזרחיות כמופע פוליטי-תרבותי של זהות עוצמתית. המהפך הזה הגיע עם התפשטותה באקדמיה של הסוציולוגיה הביקורתית שלתרומתה לשיח על מזרחיות ובעיקר לכשליה מקדישה מירב פרק מופתי של פולמוסנות פורמת ומשקמת. הסוציולוגיה הביקורתית, שקנתה לה שבייתה כזרם מרכזי בהבנת המזרחיות בעיקר בזכות פעילותה של הקשת הדמוקרטית המזרחית, שקשרה דיון אינטלקטואלי באקטיביזם ציבורי, הרחיקה עדותה מן הסטריאוטיפים הרווחים בחברה ובקמפוסים, כשהיא רואה במזרחיות אובייקט של המעשה הקולוניאלי של קיפוח ודיכוי, הכחשה, השתקה והעלמה.

כך אף מעניקה הסוציולוגיה הביקורתית למזרח ולמזרחיות מעמד של שחקן ישראלי המשתלב בשיח הפוסט-קולוניאליסטי הגלובלי של שיעבוד, שחרור ומרד, קול וכוח. כל זאת תוך אינוס של פרידיגמות אקדמיות-מרקסיסטיות של היחס לאחר שאמנם אינו שונה באנושיותו ממדכאו, אך הופכי לו ייצוגית ופוליטית. בלשונו של סבירסקי 1981: לא נחשלים אלא מנוחשלים, ובעגה האבחי"ת (העתונאי אבישי בן חיים) הפופוליסטית של ימינו: 'ישראל הראשונה' לעומת 'ישראל השניה'. הסוציולוגיה הביקורתית העוסקת לא מעט בהגיגות רפלקסיביות, מה שנקרא בסניטה Naval gazing -- התבוננות אל הטבור של עצמה -- ייצרה תוך כדי כך סובייקט מזרחי מדומה ומוכלל, מחוק פנים ותלוש הקשר, שכמו בכל מאבק בתיאורים שליליים עצם ההידרשות לו והחיטוט בקרביו ובפצעיו רק מעצימים ומעכירים את סימונו השלילי. כך כוננה דמות מזרחית מופשטת שבמסווה של שאיפה לשוויון חברתי ולצדק חלוקתי הופכת בהקשת מקלדת לחתרנית, לוחמנית ותובענית. אין זה פלא שהפצעתם של הפנתרים השחורים בשמי הישראליות הפכה אותם לדוגמת מפתח לטיפוס המוכפף הגנרי הקם על משעבדיו הקולוניאליים המיוצגים על ידי האם הגדולה העקרה והמתנכרת גולדה (מאיר), ויכול להם.

הניסיון, כמו במקרה האפרו-אמריקאי של "שחור הוא יפה" להפוך את היוצרות התרבותיות, ולהמיר סטיגמה מכתומה בסטיגמה מקודשת מועד לכישלון במקרה הישראלי. זאת משום שלהוציא את העולים מאתיופיה ושל מהגרי העבודה השחורים, קווי צבע בלתי-מחיקים המהווים תנאי לחלוקות וסיווגים גזעניים כאלה מטושטשים, מעורפלים ולא משכנעים

מלכתחילה. הרצון להבליטם דרך החלוקה הבינארית בין שחורים ולבנים, דווקא למען צידוקה של זירת ההתגוששות בין שתי קטגוריות צבע המסמנות הבדלי גזע ניצים אינו מתממש הלכה למעשה, אלא כפרויקט רטורי-דמגוגי-פוליטי שיש לו מהלכים וחסידיים צבועים וצובעים. ספרה של מירב מבקש להבין כיצד נלכדה משנתם זו של הסוציולוגים הביקורתיים בקורי העכביש שטווחה סביב עצמה, ושקרבו אותה אל סף הגזענות, שכנגדה היא יוצאת. ואכן, הפתרון המושגי-אנאליטי שמצאו ואימצו הביקורתיים נתלה ברעיון האוקסימורוני של המהותנות האסטרטגית, הווה אומר מראית העין של מזרחיות כמהות באה אך ורק להראות את השימוש שנעשה על ידינו ועל ידי נחקרינו בתפיסה מהותנית, למרות שאנחנו הביקורתיים עדיין דבקים בהבנייה החברתית הרושמת את קווי המתאר של המציאות, שכמו בציוריו של מאוריציזו אשר משרטטת את עצמה, ומכאן המעגל השוטה של מזרחיות המייצרת מזרחיות וחוזר חלילה.

אלא שהלהט והזעם המלווים את האמירה האקדמית על קיפוח, נישול וניצול מאדירים את השכנוע הפנימי במהותנותה החוץ-חברתית של המזרחיות, עד כדי הפיכתה לבלתי הפיכה, ולמעשה, כאמור, שבוייה בתוך השיח המייצר אותה, שיח המוטמע בשפה פנימית של יודעי הח"ן של חבורת הסוד האקדמית, שזר לא יבין ולא יהין לחדור אליה, ומכאן הדרך להוכחת המבוקש קצרה ופתוחה. בצומת חסום בקורת זה פוגש השיח האקדמי המתהדר בבקורתיותו את האידיאולוגיה, הפוליטיקה והאינטרס הציבוריים הדבקים בסדר יום נוקשה, מונוכרומטי ובלתי מתפשר המוותר על הספק ועל הסקרנות, נשמת אפה של חשיבה בקורתית אמיתית. מירב מעצה, אולי כי כן השיגור של מחקריה עתה מוצב בטכניון ולא עוד באוניברסיטת תל אביב, לפרוץ את החומות הללו, להחליץ מכלוב הברזל של הסוציולוגיה הקרוייה ביקורתית, ולהציע גישה אחרת, רעננה ומשחררת המסרבת לראות במזרחיות חזות הכול ומושכל ראשון להבנת החברה בישראל. במקום זאת היא נותנת לה את מקומה הראוי ופורשת לשם כך מפה חדשה של תהליכים ומנגנונים המניעים ומבנים אותה, כשרק קואורדינטה אחת בה היא המזרחיות, הלוכשת ופושטת צורה חדשות לבקרים, בהתאם לזמן ולמקום, למצב ולעניין.

כמו בבלדה "ציד הסנרק" ללואיס קרול שבה יורדי הים יוצאים להפלגת הרפתקאות מייסרת כדי לצוד את היצור המיסתורי שספק קיים, ומעלים חרס בידם או שמא לא, כך גם מירב יוצאת להפלגה ים-תיכונית רבת תהפוכות בעקבות המזרחיות, ואכן צדה אותה כשהיא מטילה עוגן בנמל הבית באשדוד. שם מועלית המזרחיות כמופע מעמדי-מרחבי-מקומי אך באותה עת לאומי כלל-ישראלי, שאיננו כור היתוך ואף לא הצגה מתקרפנת של אפליה והזרה. במקום זאת מגלה מירב מזרחיות עולה רוחשת ומתחדשת המתגלמת בסובייקטים חיים וחיוניים. זוהי הווייה מזרחית בעלת פני יאנוס, שפן אחד שלה פונה אל שורשיה במסורת ובמורשת, קהילת זיכרון של זהות, אך פניה האחרים נושאים את מבטם אל עפאי צמרתה של הישראליות הכלל-עדתית, והיונקת את חיותה וכוחה מהתמורות הדוריות והמעמדיות הפוקדות את החברה בישראל. התוצאה היא צמיחתו של מעמד בינוני מזרחי העומד בפני עצמו, ומקביל בציפיותיו ומאפייניו להתנהגותם ותיקוותיהם של מעמדות ביניים בורגניים באשר הם, אם כי בהבדל אחד מובהק ומשמעותי; המזרחים שהצליחו להעפיל במעלה הריבוד החברתי, בניגוד לחבריהם למעמד שאינם מזדהים כמזרחים, לכודים באי הלימה בין רכיבי המעמד אותו כבשו, כלומר, הדימוי העצמי שלהם אינו תואם את הישגיהם הכלכליים-מקצועיים, ותיגום כמזרחים, דווקא עקב הפער בינו לבין יתר מדרגי מעמדם, מתסיס בהם תיסכול, מירמור ומחאה. התחושות הללו מתמצות במילת הגנאי הקשה והדוקרנית: מְשִׁתְּפָנָה, המופנית תדיר כלפי המפנים עורף למזרחיותם תוך חיקוי מתבטל של אלה שהסוציולוג ברוך קימרלינג כינה בהשלמה מתוסכלת ואירונית אחוסל"ם: אשכנזים, חילונים, ותיקים, סוציאליסטים, לאומיים – כינוי מבזה ומבכה שליחו לא נס גם בימים אלה, שבדומה לתאומו: ישראל הראשונה – טרם קוצצו כנפיו.

ההתקוממות הזו כנגד מה שהיה מכונה בסוציולוגיה ישנה 'חוסר גיבוש סטטוס', מתועלת לאפיקים של צריכה מוגברת ומוזגשת של תרבות האמורה להיות מזרחית, ראה המקרה של מוסיקה ים-תיכונית, כמו גם של מעורבות חברתית במסגרות המאפשרות המרה של הון חברתי של קשרים ורשתות שנצברו להון תרבותי של הכרה וגאווה, שבבוא העת יהיה ערוך להתכנס לאמירה פוליטית במישור המקומי ואף הארצי, כגון בהופעתן של מפלגות עדתיות ובייצוג המשמעותי במרכזי מפלגות בכלל. כך למשל ההתקבלות של זהר ארגוב, שרית חדד וזאב רווח איננה רק תעודת כשרות להאלהתם של גיבורי תרבות מזרחים כאייקונים תרבותיים כלליים, אלא אף כרטיס כניסה בידי הנוהים אחריהם לזירה הפוליטית הישראלית ולמאגרי ההון הסמלי שהיא מציעה.

כדי לעמוד על הדינאמיקה החברתית המחוללת את הניעות המעמדית הזו מתדיינת מירב עם התפיסה המקובלת שלפיה מזרחים מזוהים עם פריפריה גיאוגרפית שהיא גם חלק משוליים חברתיים, ומטה את תשומת הלב לצמיחתה של עיר הלאום הישראלית אליה עקרו מזרחים רבים מן הספר הטריטוריאלי והסוציולוגי, ובה הם מתנהלים על פי קודים מעמדיים-דוריים של מרחב עירוני מרכזי והטרוגני הפותח בפני שוכניו אופק הזדמנויות דיורי-צרכני-תרבותי מגוון ונגיש, ושאינו תלוי עדה או מוצא, אלא נסמך על זמינות תעסוקתית המקדמת אותו כלכלית וחברתית. כך הפך נמל אשדוד להרבה יותר ממקור פרנסה, אלא לבסיס כוח שבאמצעות יוזמה, תושייה והתארגנות יעילה ואפקטיבית של עובדים שינה את הפרופיל המעמדי של המועסקים בו כמו גם את מקומו של הפרולטריון המזרחי בחברה הישראלית בכלל, מחוטיבי עצים ושואבי מים לחלוצים פורצי דרך העומדים במרכז בניין האומה. מירב מראה כיצד הזהות המעמדית-לאומית הזו מתמזגת בהזדהות העדתית, מכרסמת בה ולבסוף אף בולעת אותה תוך שהיא מגוננת על גבולותיה וייחודיותה. מה שנראה כדבר והיפוכו איננו אלא תולדה של המתח המשלים בין שני רצונות להשתייכות בו-זמנית, לזהות מעמדית חסרת גבולות ולזהות עדתית המתכנסת בתוך עצמה. שתיהן חוסות בצילו של המרחב העירוני המאפשר ומעודד את מגוריהן המשותפים כמעט ללא סכסוכי שכנים.

אשדוד שתוכננה כמרחב עירוני הטרוגני שפניו לים הן במובן הפיזי והן במובן המטפורי של פריצת הגבול וקריצה עורגת לתרבות הים-תיכונית המוכללת בין מזרח למערב, הייתה אף ערש להולדתה, הקמתה והצלחתה של התזמורת האנדלוסית. זו השואלת את תדמיתה מספרד ולא מערב, והטוענת לשקילות תרבותית כנגד התזמורת הפילהרמונית התל-אביבית כביטוי סמלי וכלכלי לתביעת השילוב בליבת התרבות הישראלית תוך סימוכין ותימוכין רב תרבותיים.

כך קרה אף בעכו עם פסטיבל התיאטרון המקומי, הפועל כאי תרבותי בעל יומרות קהילתיות ואוניברסליות בליבו של מרחב עירוני מעורב לאומית ועדתית, ועדיין משמש כמאגר של הון תרבותי לעיר ולתדמיתה. העיר יבנה היא מקרה בוחן נוסף לניתוח עלייתו והתבססותו של מעמד ביניים מזרחי, שהשכיל להשתלב בתוכניות בנה ביתך המקומיות, שקודמו וטופחו בעיקר למען אליטת חיל האוויר שהשתכנה במקום, ולכן הוקפה במעטפת של שירותים ותנאי מחיה כיאה למעמדה, שהקרין שאיפות וקני מידה של מעמד ביניים גבוה על סביבותיו.

כאנתרופולוגית מיומנת ובעלת טביעת עיין מירב ממקמת את מוקדי מחקרה בגרעין ההתרחשויות המקומיות, ביחסי הגומלין בין השחקנים, במאבקי השליטה ביניהם ובליבת ההקשרים הרחבים של הבירוקרטיה הממשלתית והמוניציפאלית עד לחדרי החדרים של מסדרונות הכוח של השלטון. כול זאת לאורם של השינויים בדפוס התרבות הישראליים ובמהלך החיים של חילופי הדורות. כך מאגד הספר את אשכולות ממצאיו סביב ציר מרכזי אחד הנטוע בזמן ובמרחב של התווך, הביניים והאמצע המדומיין הישראלי – מעמד ביניים, דור ביניים ומרחב ביניים, מזרח ומערב, עולמי ומקומי. כול אלה ממנפים את מהלכי הניעות

המזרחית המתירה בהדרגה את קשריה עם עברה המעמדי והדורי הקסטינג'ט, ונושאת עיניה לשמי נתב"ג ואת רגליה לקניונים. הגלובלי מתמזג בלוקלי, הדתי במסורתי והעדתי בלאומי. לא עוד מובלעות מזרחיות, אלא טמיעה תרבותית, חברתית ומרחבית, כזו שהמזרחיות הטמונה בה נזילה, מתעתעת, זיקיתית. היא עולה ויורדת, מתבלטת ומתבטלת על פי מצבים מתחלפים, ובהתאם לצורך לעשות בה שימוש, להעלותה על נס או להדחיקה ולעמעמה. ולא, אין מדובר כאן בישות היברידית כמנהגם של אנתרופולוגים להפוך תרבויות לתערובות, אלא בזהות אֶמֶבִּית, פרוטאית, המשנה את פניה וטיבעה ממזרחיות נוקשה ונחרצת, לא מתנצלת ולא מתרצה ועד לניחוח לא מחייב של מזרחיות לרגעים, קלילה ומרפרפת; ממזרחיות מסתגרת ותוקפנית דרך מזרחיות מגמגמת ומרפרפת עד למזרחיות מנצחת, מחבקת ונחגגת.

המעבר בין גווני הקשת המזרחית אינו רק סממן של תודעה ואווירה ציבורית ושל רוח זמן, אלא בעיקר של שינוי עומק ביחס שבין הנוכחות המזרחיות לבין נשאיה. בעוד שמזרחיות הייתה בבחינת חקיקה בעורם של אלה שזוהו עימה, הרי המזרחים החדשים אינם כפופים יותר למרותה התרבותית של סביבתם, וההתמסרות למזרחיות, ההפרדות ממנה או המשחק בה, נוסח: עכשיו אתה רואה אותי עכשיו לא, היא פרי של אוטונומיה של בחירה והחלטה של יחיד או קבוצה, ולא הצהרה של מרי ומחאה. במקום זאת זהו ביטוי של מובנות מאליה מעמדית-בורגנית שאינה מחויבת בדיון וחשבון כפוי ואדנותי לעצמה ולסובביה.

הניעות הכפולה, האנכית-הירארכית והאופקית-מרחבית, בטיפוס בשלכיו של הסולם החברתי ובתנועה לרוחב חיי היומיום הנצבעים במזרחיות עזה או דקה היא איפוא פועל יוצא של מפגש בין מקרו למיקרו. זהו דיאלוג בין הכוחות המעצבים של תכנון מרחבי, רגולציה ממשלתית, תחבולנות פוליטית, הינדוס עירוני ומדיניות ציבורית לבין יוזמות ומעשים העולים מן השטח ומנהלים שיג ושיח עם מבני כוח, הליכי קבלת החלטות על הקצאת משאבים ותמורות תרבותיות שהן כביכול מעבר לטווח השפעתם של מצבים ויחסים שבשיגרה. בקולמוס אתנוגרפי רגיש ומחודד מתארת מירב כיצד ניתן לחלץ מאירועים ותרשימים איזוטריים לכאורה תובנות על הזרימה הדו-סטרית בין הטופ-דאון לבוטום-אפ; בין שורשי העשב לצמרות העצים, איך, למשל הויכוח בתזמורת האנדלוסית על צורת ההופעה – עמידה או ישיבה בשיכול רגליים, גלביה או פפיון – מקפל בתוכו שיח תרבותי ער ולעתים סוער על מקורות הזהות והשלכותיהם על התזמורת ועל נגניה בפלירטוטים בין מזרח ומערב, בין מקומיות, לאומיות, ים-תיכוניות וגלובליות. לווייטות אתנוגרפיות כאלה בהן מרוצף הספר, מכבירה מירב סוללה של פרוטוקולים של ישיבות, מסמכים פורמליים, דיונים וויכוחים, דוחות ועדות תכנון והתנצחויות עסקנים ופרנסים. גבולות המחקר אם כן נמתחים אל קצה גבולות הכוחות הפועלים על השדה, ובכך הופכים את השיח על מזרחיות למעין אבן המושלכת לבריכה ומרטיטה גלי אדוות אחריהן עוקבת מירב עד התפוגגותם או עד האבן הבאה שתיזרק.

כך היא מעלה על במת התיאור וההסבר שורה של שחקנים המעמידים את המחזה אותו היא כותבת ומביימת. ביניהם מוסדות המדינה, מנגנוני הבירוקרטיה, מתכנני ערים, אדריכלי נוף, סוכני תרבות, פעילים פוליטיים ואנשים מן השורה. כל אלה מופיעים על רקע תפאורה וצלילים הלוקחים מפלטות הצבעים ותיבות התהודה של המזרחיות. ומכיוון שמזרחיות היא אחת מתגיות הזהויות של הבמאית והמחזאית, כפי שהיא מעידה על עצמה, הרי שההצגה כמו דמויותיה עומדת בפני עצמה, ואם יורשה לי להציע לקראת המהדורה הבאה של הספר לשנות את הכותרת ל: עומדים ברשות או בזכות עצמם. נראה כי כך יעשה צדק עם תכנון, מסריו וגיבוריו של הטקסט משנה התודעה שלפנינו, כי מעכשיו לא תיתכן סוציולוגיה עירונית ישראלית מבלעדי השראתו ועוצמתו של הספר הנועז הזה. ואסור, לטעות, הספר אינו שייך

לסוגה האוטוֹאֶתְנוֹגְרָפִית של אנתרופולוגיית הווידויים הממוארית, בבחינת רק על עצמי לספר ידעתי. נהפוך הוא, קולה הצלול של המספרת מתמזג בהרמוניה משובבת אוזן בנגינתה של תזמורת המזרחית אותה הקימה בין דפיו ועליה היא מנצחת.

אתניות, מרחב, מוביליות וריבוד

פרופ' ניר כהן

פרופסור-חבר וראש המחלקה לסביבה, תכנון וקיימות באוניברסיטת בר אילן. ניר הוא גיאוגרף חברתי; מחקריו עוסקים בניידות, אזרחות ואתניות במרחב העירוני. לאחרונה שימש עורך שותף בגיליון מיוחד של הכתב עת *Cities* שכותרתו: *"Pandemic Urban Citizenship: City Making, Micros and the COVID 19 Crisis"*.

אני רוצה לפתוח בניה אישית. אני מכיר את מירב כבר שנים רבות, והמפגש הראשון שלנו היה סמלי – בבת ים, מהערים המזוהות ביותר עם מזרחיות בישראל, הן דמוגרפית והן תפיסתית. אז, עוד לפני שנכנסה לעולם האקדמי (למרות שכבר הייתה במהלך הדוקטורט), מירב עמדה בראש המרכז לעירוניות ותרבות ים-תיכונית בעיריית בת ים. היא הזמינה אותי, דרך ד"ר ארנון בן ישראל, להצטרף לפרויקט שמטרתו הייתה "לספר את הסיפור של בת ים".

קיבלנו מענק מחקר קטן, ויחד עם מירב כתבנו עבודה שהתמקדה בעיר, ובעיקר בקשר שבין מזרחיות לסטיגמה העירונית – או כפי שאני קראתי לה, "הסטיגמה הטריטוריאלית". מאז המשכנו לשתף פעולה במחקרים על ערים מזרחיות נוספות, ביניהן שדרות וחצור, במסגרת קבוצה שמירב הנחתה במכון ון ליר. במקביל המשכתי לכתוב – לבד ועם סטודנטים – על ערים מזרחיות מהיבטים חברתיים ותרבותיים, כולל פתח תקווה, בת ים, ראשון לציון ודרום-מזרח תל אביב.

לכן, שמחתי מאוד כשהוזמנתי להתייחס לספרה של מירב. קשה לחשוב על מישהי מתאימה יותר לעסוק במפגש שבין מזרחיות לעירוניות – וקשה לי גם לדמיין מישהו שיכול היה לכתוב על כך טוב יותר.

הספר הזה הוא קודם כל מירב ש"על הדף" – מי שמכיר את מירב יודע שהיא מגיעה עם סקרנות עצומה, עם ביקורת עצמית – שזה דבר מאוד חשוב – ובעיקר עם עניין עמוק בנושא. מירב כותבת כמו שהיא חוקרת – עם תשוקה אינסופית, עם הרבה רצון לפענח את הצופן הנסתר, את הסיפור שמאחורי העיר. לא משנה איזו עיר היא לוקחת על עצמה לנתח. היא מנסחת דברים בצורה אחרת, מזריקה את האמת שלה לתוך הגוף המחקרי הקיים. מהבחינה הזו, עוד לפני שקראתי מילה אחת – זה כבר היה עבורי הצלחה. ובוודאי אחרי שקראתי. אני חושב שבשלוש מאות ומשהו עמודים מירב פורסת בפני הקוראת את התזה שלה על הקשר בין מזרחים לעירוניות.

אז ממש בקצרה – מה בעצם הספר עושה?

יש בו שתיים או שלוש טענות מרכזיות:

- למזרחים תמיד היה קול. מירב טוענת שהם מעולם לא איבדו את הקול שלהם. במהלך סוציולוגי קלאסי היא מעניקה למזרחים סוכנות (agency) וטוענת שבניגוד לגישות ביקורתיות שטענו שהמזרחים הוסללו, דוכאו והושתקו על ידי מנגנונים ציוניים אשכנזיים – יש גם נקודות אור. מירב לא מתכחשת לעוולות, אבל היא מציינת שגם בתקופות הקשות של שנות ה-40, ה-50, ה-60 וה-70 – היו רגעים של קיום מזרחי משמעותי.

- המעמד הבינוני המזרחי הוא קבוצה מאוד משמעותית בשיח הישראלי בעשורים האחרונים, ויש להתייחס אליו באופן מפוכח. מירב מצביעה על כך שהשיח הביקורתי לעיתים "התאהב" בדמות המזרחי כקורבן מושפל. היא סוקרת את הספרות בנושא, ומציעה מבט אחר – מפוכח ובהיר יותר.

- הניידות המזרחית לתוך מעמד הביניים התקיימה דרך העיר ובתוכה. כלומר, העיר לא רק הייתה זירה שבה התרחשו הדברים – היא גם הייתה שחקן פעיל. העיר, המרחב העירוני, תשתיות, תכנון עירוני – אלה היו כלי הניידות.

כשהמרחב הופיע במחקר קודם, זה לרוב היה תחת אחת משלוש קטגוריות:

- עיר הפיתוח (והסטיגמות הנלוות לה)
- השכונה (המושפלת, אך גם האוטנטית)
- והפריפריה הכפרית (מושבי העולים)

מירב מציעה להחליף את המבט הזה במוקד אחר – ערי הביניים: עכו, אשדוד, יבנה ואחרות. היא מראה איך בני הדור השני של שנות החמישים – ובעיקר גברים – רתמו מוסדות עירוניים, ארגונים, תרבות עירונית ומוסדות מוניציפליים כדי להתקדם. היא מציגה את הערים לא רק כזירה אלא כגורם פעיל בתהליך.

היא גם מראה כיצד אותם יזמים אורבניים – אותם בני מעמד בינוני מזרחי – ידעו לרתום לצידם את הממסד, העיריות, פילנתרופים, משרד השיכון, הביטחון ועוד. התוצאה הייתה לא רק קידום אישי אלא גם – לפחות לעיתים – קידום של הקהילה כולה.

לקראת סוף הספר, מירב מציעה מסגרת חשיבה חדשה – לעזוב את מונח "הפריפריה" ולדבר במונחים של "צד המדינה". היא קוראת להקשבה לקולות העולים מחוץ לליבת החברה – קולות מזרחיים, חרדיים, אשכנזיים, לא יהודיים – ולתת להם מקום כשווים.

לצד השבחים, אני גם מציע כמה קווי ביקורת:

- הספר מציג תמונה עשירה של השתלבות מזרחית, אבל לא תמיד מדגיש מספיק שההתקדמות הזו התאפשרה רק אחרי – ואולי בזכות – הפעולה הביקורתית. ביקורת היא לא רק לחפש אור, אלא להצביע על כשל.
- חלק מהפרקים – במיוחד על עכו ועל התזמורת האנדלוסית – נטו יותר לכיוון של סוציולוגיה תרבותית מאשר עירונית. העיר לפעמים מוצגת כרקע ולא כשחקן פעיל, בניגוד לפרקים החזקים יותר על יבנה ואשדוד.
- יש לעיתים נטייה להפריז בתפקיד התרבות והאירועים האמנותיים בניידות החברתית. אני לא מזלזל בתרבות, אבל בעיניי החשיבות שלה היא בעיקר סימבולית, לא חומרית.
- מושג "צד המדינה" חשוב, אך יש להיזהר מרומנטיזציה של החיים בפריפריה. עוצמה קהילתית לא תמיד מפצה על היעדר שירותים ותשתיות. גם אני גרתי ביישובי לוויין, ויודע מקרוב עד כמה האיכות, הזמינות והתדירות של השירותים שם פחותים.
- חסר לי מימד בין-קבוצתי – כאילו המזרחים חיים לבד בעיר. צריך לדבר גם על האינטראקציה עם קבוצות מוחלשות אחרות: יוצאי ברה"מ, מבקשי מקלט, לא יהודים. חשוב גם להצביע על מזרחים שהתבססו – אך עשו זאת לעיתים תוך דחיקה של אחרים או על גבם.

אני רוצה להודות למירב על הספר הזה שמוסיף נדבך משמעותי לא רק לארון הספרים המזרחי והיהודי, אלא גם לספרות האקדמית על הגירה, עירוניות וזהות בישראל.

פרופ' קארין אמית

פרופ' אמית נולדה בעיר מְקֵנְס שבמרוקו ועלתה לארץ עם משפחתה כשהייתה בת 3. היא פרופסור חבר במרכז האקדמי רופין, והחל משנת 2020 משמשת כדיקנית הפקולטה לניהול וכלכלה במרכז. אמית היא חוקרת בכירה במכון להגירה ושילוב חברתי. היא חברה בוועדה המארגנת של פרויקט המטרופוליס הבינלאומי International Metropolis Project ושותפה בעוד פרויקטים בין-לאומיים.

מראשית דרכי האקדמית יש לי יחסים מורכבים עם המונח "מזרחיות" ועם החלוקה הדיכוטומית "מזרחיים-אשכנזים" שאותה ניסיתי לערער כבר בדוקטורט. נולדתי במקנס, מרוקו, ועליתי לארץ בשנות השבעים – דור עלייה שמרביתו הגיע מברית-המועצות לשעבר. בביתנו כבר היו משכילים; גדלתי בסביבה חילונית במרכז וצפון תל-אביב. סיימתי בהצטיינות את גימנסיה הרצליה, שירתתי כקצינת נפגעים, והורי דחפו אותי ואת אחיי ללימודים גבוהים. במונחים חברתיים היינו מעמד בינוני-גבוה. המוצא שלי מעולם לא הוצב כ"אִינְשִׁי"; בתל-אביב של שנות השבעים והשמונים חשתי שאני חיה בעיר רב-תרבותית. אומנם היו בדיחות עדתיות, רובן דווקא על אשכנזים, אבל גדלתי בגאווה במשפחתי המרוקאית.

ההלם הגיע באוניברסיטת תל-אביב, בחוג לסוציולוגיה, שם "גיליתי" שאני מזרחית ושאני מקופחת. סיפרתי לאבי והוא תהה: "מזרחיות? אנחנו מהמְקָרָב – זה בכלל מערב". מאותו רגע החל הדיאלוג שלי עם השיח האקדמי הביקורתי, שהציב את המזרחיים כקורבנות מושתקים של ההגמוניה האשכנזית. ניסיתי להביא קולות אחרים, אך נעניתי לא-פעם ב-"את לא מייצגת", או "את משתכנזת". מעולם לא ראיתי את עצמי כחלק מהתרבות האשכנזית. בבית שלי היו גם מוזיקה קלאסית וגם אנדלוסית, וההורים שלי כבר עברו תהליך שינוי עוד במרוקו. מבחינתי, לחפש שורשים מזרחיים הרגיש כמו תנועה לאחור, אל משהו שלא בהכרח שייך לי.

כשהתמחיתי בלימודי עבודה, ניסיתי לצאת נגד הקטגוריזציה האתנית, תוך שימוש בכלים כמותיים. נעזרתי בנתוני מפקד האוכלוסין של שנות השבעים כדי לנתח את המאפיינים הסוציו-אקונומיים (השכלה, עיסוק, שכר) של בני הדור הראשון, ובנתוני המפקד של שנות השמונים והתשעים לניתוח בני הדור השני. בדור הראשון לא הייתה הבחנה ברורה בין מזרחים לאשכנזים – ההתייחסות הייתה יותר לפי ארץ המוצא. ההבחנה הבולטת יותר בין אשכנזים למזרחים הופיעה בשנות השמונים, כשמתחילים לראות התלכדות של הקבוצות לשתי קטגוריות. זהו הממצא במחקר שכולם אוהבים לצטט, וגם את, מירב, התייחסת אליו במחקר שלך. אבל בנוסף מצאתי במחקרי שבנתוני המפקד בשנות התשעים, כשעקבתי אחרי ילדי הדור השני, הקטגוריות האלה – מזרחי ואשכנזי – כבר היו פחות בולטות. היה שם טשטוש. הן לא נעלמו, אבל הן בהחלט החלו להתערער.

כבר אז הערכתי שהמגמה תמשיך – שהחשיבות של ההבחנות האלה תלך ותפחת – בין השאר בגלל נישואין מעורבים, שינויים בזהות עצמית וכשמוסיפים לכך את גלי העלייה מברית המועצות לשעבר בשנות התשעים, הדברים הופכים לעוד יותר מורכבים.

הגעתי למסקנה שהמזדים האובייקטיביים – שכר, השכלה, עיסוק – לא מספיקים כדי להבין את המורכבות של זהות אתנית. הם מחמיצים את ההיבטים הסובייקטיביים. כך הגעתי לתחום המנהיגות ושם באמצעות מחקרי שדה נחשפתי לכלים מחקרניים נוספים – ערכנו ראיונות, בנינו סקרים, שאלנו שאלות. הבנתי שאפשר לחקור גם בדרכים אחרות, שמתמקדות בתחושות, בהגדרות עצמיות.

כשאני מראיינת אנשים ושואלת איך הם מגדירים את עצמם מבחינת מוצא, כמעט אף אחד לא אומר "אני מזרחי". הם אומרים "אני מרוקאי", "טריפוליטאי", "תימני". דווקא אשכנזים נוטים להכללות. וזה המחיש לי שוב עד כמה המונח "מזרחי" שגור בעיקר באקדמיה, ולא בשיח היומיומי של רוב האנשים.

תוכן הספר של מירב חיבר אותי לחוויות שלי כאשר במהלך השנים נתקלתי שוב ושוב בציפייה לעסוק בשיח של קיפוח, גם כשזה לא היה מוקד המחקר שלי. אפילו כשהגשתי מאמר לשיפוט בתחומים אחרים, נאמר לי ש"צריך להתייחס" לדברים מסוימים, כאילו אין דרך אחרת לחקור. הרגשתי כלואה בין ציפיות. מצד אחד ביקורת היא חשובה, ואני מסכימה שצריך לבקר. מצד שני, הביקורת כלפי הקטגוריה עצמה – מזרחיות – פחות מתקבלת. מי שמבקר אותה, מיד נתפס כגזען או כמתנשא. אין מקום לביקורת פנימית, לבחינה מחודשת.

לדעתי, מזרחיות כקטגוריית-על, או מוצא מזרחי ספציפי, הפכו בעבור רבים למשאב. אני רואה את זה גם על הבנות שלי, שהן חצי-חצי – הן בוחרות להשתמש בזהות המרוקאית או האשכנזית כשזה משרת אותן. אני לא רואה בזה צביעות, אלא דווקא כוח. זה מאפשר להחזיק יותר מזהות אחת. בעיניי זו לא בעיה אלא יתרון.

אני גם מטילה ספק בתוקף של תוויות פאן-אתניות חוצות קבוצות כמו "רוסים" או "היספנים". הן מכלילות קבוצות מגוונות מדי. המלחמה בין רוסיה לאוקראינה המחישה את זה – פתאום הציבור הרחב הבין שיש הבדלים בין אוקראינים לרוסים. זה משהו שמי שהתעמק ידע קודם לכן, אבל זה לא חלחל.

סיום הספר של מירב נכתב בצל 7 באוקטובר. דווקא מתוך הכאב, אני מרגישה שהמציאות מדברת. גם אם יש ניסיונות להחזיר את השיח העדתי – הציבור רואה את המורכבות, מבין שיש גיוון, שאין רק "קיבוצניקים אשכנזים", ושאי אפשר להכליל. הגיע הזמן שכל אחד יוכל להגדיר את עצמו כרצונו – מזרחי או לא מזרחי.

גם לנו כחוקרים יש אחריות. אנחנו רגילים להשתמש בתוויות כדי להקל על עצמנו – אני לא יוצאת מן הכלל. יותר נוח לנתח את עולי ברית המועצות לשעבר כקבוצה אחת מאשר לפרק לחמש עשרה מדינות. אבל הנוחות הזו באה על חשבון ההבנה העמוקה

של המורכבות. הגיע הזמן שנשחרר את התבניות ונקשיב באמת למה שיש לאנשים לומר.

אני מודה למירב על ספר שמעניק תקווה ואופטימיות, מציע מנגנונים של מוביליות, ומרענן את השיח העוסק בזהויות, הגירה ושילוב. הוא יועיל לסטודנטים, לחוקרים ולכל מי שרוצה להבין את החברה הישראלית המשתנה.

הקשר שבין בניין העיר לבניין החברה

פרופ' אלונה נצן-שיפטן

אלונה עוסקת בהיסטוריה, תיאוריה וביקורת של האדריכלות והסביבה הבנויה, ועומדת בראש המרכז לחקר המורשת הבנויה ע"ש אַרְנֶסוֹן, בפקולטה לארכיטקטורה ובינוי ערים בטכניון. היא בוגרת MIT, כיהנה כנשיאת רשת ההיסטוריונים של הארכיטקטורה באירופה והייתה ראשת המסלול הראשונה לארכיטקטורה בטכניון.

נדמה לי שהפעם הראשונה שבה נחשפתי למירב הייתה בכנס במכון ון ליר. המנחה הזמין אותך אז לקחת חלק בפאנל, בתור מי שהתבקשה לגלם את הדמות ה"אותנטית" של אישה מזרחית. עלית לבמה ואמרת בפשטות: "מעולם לא חשתי באפליה". הדברים עוררו תגובות סוערות – נדמה שכולם ניסו לשכנע אותך שמה שחווית הוא בבחינת הדחקה ולהפוך אותך ל"סובייקט של אפליה". מאז חלפו יותר מתריסר שנים של שיתוף פעולה. יש סיפוק לראות כיצד כל אותם רעיונות, הצעות מחקר ומיזמים התגבשו לספר שהוא גם אמירה תיאורטית סדורה.

בטרם אכוון את הדיון לעולמנו - אדריכלות ועירוניות - אגיב לפוליטיקת הזהויות שעלתה כאן. נדמה שאני האשכנזייה היחידה בין הדוברים, ובכל אופן: אבי הוא "הבן המנושל" ממושב עובדים של שנות ה-20; יצא מן המשק חסר-כול, והוריי חיו בדירה צנועה בדמי-מפתח. גם על אשכנזים יש סטריאוטיפים – רבים מניחים שמי שבאה משכונת רחביה בירושלים ודאי בתם של פרופסורים אמידים, אבל דווקא השורשים בהתיישבות העובדת ולא בעיר הניבה צמצום.

אשקיף על המזרחים מפרספקטיבה היסטורית בהקשר מעמדי ובמסגרת המדינה. ברקע מצטיירת "צבת": עילית המעמד הבינוני-הוותיק בצד המעמד הבינוני-המזרחי החדש – הלופתת יחד את מפא"י ומוציאה אותה מן התמונה. בפרספקטיבה רחבה יותר: בשנות החמישים עדיין לא היה ברור אם נהפוך להיות עולם ראשון או שלישי; ייתכן שהמעמד הבינוני-המזרחי תרם להכרעת הכף לטובת העולם הקפיטליסטי. הצד החזק של הפרויקט הציוני היה המרכיב הסוציאליסטי, שהתבסס על התארגנות מוסדית, בעוד ההון הערבי נותר פרטי.

בפוסטר שלפניכם¹ – "שתי פנים למפא"י הצבועה" – מימין, תחת הכותרת "משכנות פאר" נמצאת אחת האיקונות של המודרניזם בארץ: בית הועד הפועל של ההסתדרות שתכננה משפחת כרמי (לימים ממתכנני היכל התרבות ובית המשפט העליון).

¹ ניתן לקבל את הפוסטר באמצעות פנייה למחברת או לעורך הדו"ח.

משמאל, תחת הכותרת "משכנות העוני", נראים בתי האבן "האותנטיים" בוואדי סאליב. משכנות הפאר מזוהים עם אשכנזיות; משכנות האבן עם טעוני הטיפוח. שיקומם היה דירת קבע לכל אזרח. סלאח שבתי, לדוגמא, לא רצה שיקום, דרש שיכון. מי שחילק את דירות המדינה, השיכונים, היה הצבר האשכנזי, ששלט בהון הסימבולי של המדינה, שהעניקה "שיקום" כדירת-קבע לאזרחיה.

הדירות המודרניסטיות הנחשקות נתפסו בהמשך כיוצרות סביבה מנוכרת: בתים מפוזרים בחולות, בלי רחוב ובלי שכונה. הם החלו לסמן את הסיפור הנעדר מההיסטוריה של הסביבה הבנויה בישראל: "הפנתרים השחורים", ולאחריהם פרויקט "שיקום שכונות" – מצע הבחירות של 1977 – נעשה הזירה העירונית המרכזית לדיון במזרחיות. לטעמי פרויקט שיקום שכונות הוא קו-רכס באדריכלות הישראלית: לראשונה מפנה משרד השיכון את משאביו לשיקום הקיים, ולא לבנייה על "טאבולה ראסה", על דף חלק וחדש. קמות מנהלות-תושבים: הדיירים מחליטים אם להשקיע בארכיטקטורה של הבית או בערוצים אחרים. הכסף מגיע מצרפת, והיוצרות משתנות: האדריכלים יורדים לתחתית שרשרת הייצור.

פרויקט השיקום במוסררה, ירושלים, מדגים הצלחה: שילוב שיתוף ציבור והגברת מודעות התושבים לאיכויות השכונה. אדריכלי השיקום סיפרו כיצד לימדו את התושבים להכיר באיכויות בתיהם: קילוף לינולאום, חשיפת אריחים ערביים, תיקון גגות. מוסררה לא עברה ג'נטריפיקציה מלאה, אך גם שם עדיין האשכנזים ממשרד גוגנהיים-בלוך היו אלה שלימדו את התושבים המזרחיים. **מירב, לעומת זאת, משרטטת כיוון אחר: המעמד הבינוני-המזרחי מחולל מוביליות - לא דרך רווחה ושיקום, אלא דרך דגמי איכות ויוקרה.**

מפאת קוצר הזמן אתמקד רק ביבנה: ראש העיר של יבנה, מאיר שטרית, דיבר על "איכות חיים" דווקא בשכונה מוזנחת, על רמת חינוך ותרבות לילדים, ועל צורות מגורים. האדריכל שהגיע ליבנה אמר: "חשבתי שבאתי לעזה, אתה רוצה סביון?" ושטרית השיב "כן, תקים סביון פה." זה בדיוק הסיפור: לקחת את הדגם הזה – של סביון – ולשכפל אותו. נשאלת השאלה: "אבל איפה כאן הסיפור המזרחי?" ואני חושבת שאין, מירב, נתת את השיקוף המזרחי למודל הזה. המודל המוכר הוא השכונות שנחשבות היום ליוקרתיות, כמו צהלה ואפקה. אבל למעשה הן נבנו על בסיס ניכוס של משאבים ציבוריים, כחלק מהתארגנות של מעמד בינוני שבנתה המדינה. אנשים שראו את עצמם כפועלים נטולי הון, הצליחו להתחבר למשאבי המדינה ולבנות לעצמם מעמד חדש.

הם פעלו בשתי דרכים: דרך רכישה פרטית או באמצעות עבודה שיתופית. הכפרים היוקרתיים כמו סביון והרצליה-פיתוח נשענו על הון פרטי, אבל שיכונים כמו צמרת, צהלה וגבעת רמב"ם נשענו על מנגנוני המדינה. בעיר בנייה כזו ספגה ביקורת, אבל בפרברי תל אביב, שנחשבו אז לפריפריה, המודל הזה עבר בקלות, בעיקר לאוכלוסיות יעד, כמו בנייה ליוצאי צבא.

זה מחזיר אותנו ליבנה: גם שם הצבא איפשר, דרך משאבי המדינה, בנייה דומה למה שהיה נגיש לעשירים. השכונה האזרחית והצבאית שיוזם שטרית מתרוממות יחד. זה אותו מודל המוכר מזהלה, רק מיושם מלמטה. וילות קטנות עם חזות צנועה, טיח אפור, חיפוי מינימלי – עטיפה סמלית לצמיחה של מעמד בינוני.

המהלך הזה, שפעל מלמעלה ומלמטה במקביל, חיסל את דימויה של מפא"י כצנועה ומחויבת לערכי מדינת הרווחה, והעביר אותנו לעולם קפיטליסטי. ועדיין, צריך להיזהר ולא לשפוך את התינוק עם המים: מחד, היו בפרויקט מפא"י גם מרכיבים חיוביים; מאידך, חשוב לבדוק אם וכיצד נוצלו משאבי המדינה למען אנשי מפלגה. כך או כך, מירב מדגימה כיצד שחיקת המודל של מדינת רווחה סוציאליסטית התרחשה על ידי התחזקות מעמד הביניים המזרחי לא פחות מזה המוכר לנו בעבר, ובכך מדגישה את הסוכנות המזרחית במעבר לתרבות ניאו-ליברלית.

ילידת חצור ומרצה במכללת תל-חי. כותרת עבודת הדוקטורט שלה: "חצור הגלילית: התגבשות הזהות המקומית בעיירת פיתוח, 1949-1977", ועליה זכתה בפרס הלפרן לשנת 2025 מטעם האגודה לחקר ישראל (AIS). את תואר הדוקטור קיבלה מאוניברסיטת ת"א בשנת 2023. במקביל, צמח מתוך המחקר שלה גם קורס "אקדמיה בכיכר", שהוביל לתערוכה שהוצגה במכללת תל חי. פרסמה מספר מאמרים בנושאי קהילה, ריבוד ומוביליות בכתבי עת שונים.

גם לי היה קשה לבחור על מה להתמקד בספר שלך, שקראתיו ברצף, בסוף החלטתי להתמקד בשלוש נקודות. הראשונה – שאלה שאת שואלת במבוא: "האם הכפופים יכולים לדבר?" ספיוק אומר שלא. את אומרת – כן, ואני מצטרפת אליך. במחקר שלי על חצור-הגלילית מצאתי ראיות חזקות לכך שהתושבים לא רק דיברו אלא גם פעלו - במכתבים, ביוזמות ציבוריות, במחאות ובעיצוב זהות מקומית ייחודית.

הנקודה השנייה צמחה מתמונה אחת שהשפיעה עליי מאוד: אנשים בחצרות עם דליי מים. כל מי שגדל בעיירות הפיתוח מכיר את מנהג "שבועות", וגם אבא שלי היה שופך דליים בדרכו חזרה מבית-הכנסת. אבל כשחיפשתי את מקור הצילום בפייסבוק, גיליתי שמקור התמונה הוא בארכיון הצילומים של קק"ל משנת 1969 כאשר הכותרת שניתנה לתמונה הייתה 'יום קיץ שרבי בחצור'. ההשלכה הייתה ברורה: הפרשנות תלויה בעין הצופה, והקול המקומי חסר. משם התחלתי לחפש ספרים מקומיים, וחוברות משפחתיות וכל בדל תיעוד שכתבו תושבי חצור בעצמם, כדי להשלים את "החוליה החסרה" בין הארכיונים הרשמיים לבין חוויות היום-יום.

הנקודה השלישית נוגעת לשינוי שעברתי במהלך הדוקטורט. כשהתחלתי את המחקר (2010-2015) הייתי מושפעת מאוד מן הסוציולוגיה הביקורתית. התחלתי בתזה שכינתי "חצור האחורית, 1949-1969: בין מושבה לקיבוץ" — ניסוח אתני-מעמדי קלאסי. אלברט בן-זקן, מזכיר מועצת הפועלים דאז, סיפר לי עד כמה הציבור בחצור היה מוכר באדישותו עד כדי כך שהוא הקים אגודה למלחמה באדישות בחצור בשנות השבעים. אבל תוך כדי איסוף חומרים הבנתי שיש לי סיפור אחר: התושבים מפתחים זהות משלהם, בניגוד לזהות שמנסים להכתיב להם (AGENCY), והם מתווכחים ומתעקשים על סדרי העדיפויות שלהם. שיניתי את הכותרת ל-"חצור-הגלילית: התגבשות זהות מקומית בעיר-פיתוח, 1949-1977", והראיתי 'סוכנות' בארבע זירות:

הזירה הדתית — המאבק על המקווה

בהגיעם לשיכוני חצור ב-1953 לא מצאו התושבים מקווה. עשרות מכתבים נשלחו למוסדות המדינה, ביניהם מכתבו של הרב מרדכי דיעי שכתב: "אנו שומרים בכל תוקף על טהרת המשפחה, אף שאין לנו מקווה במקום." ב-1956 חתמו בני הקהילה: "אם בתוך עשרה ימים לא תושלם הבניה — נעצור את עבודות הבניין בשיכון." באיום

קולקטיבי הם אילצו את משרד השיכון להקדים את בניית המקווה לפני השלמת הדירות.

הזירה החינוכית

מ-1955 ביקשו נציגי מפא"י, במכתבים חתומים ע"י אליעזר רום, לתת עדיפות לבית-הספר הממלכתי-חילוני. בפועל נבנו קודם כיתות לחילוני, אבל ההורים העדיפו את הממלכתי-דתי: בראשית שנות השישים, שני-שלישים מהילדים למדו בו. מסמכים מלמדים על אפליה מתמשכת: "האם זה צדק שתלמידי הממ"ד ילמדו במשמרת שנייה כשיש כיתות ריקות בביה"ס החילוני"? כלומר למרות ההעדפה החומרית שנתנו מוסדות המדינה לבית הספר הממלכתי, יותר ויותר תושבים בחצור שלחו את ילדיהם ללמוד בבית הספר הממלכתי-דתי.

הזירה הפוליטית

הלל לנדסמן, איש העלייה השנייה, קיבוצניק חילוני, היה ראש המועצה הראשון (1956–1965). הוא סימן כממשיכו את רפי אדרי, כאיש מפא"י הבא, ואף לוי אשכול ושר האוצר פנחס ספיר תמכו בו. אך בבחירות 1965 התרחש מהפך פוליטי, יחסית מוקדם לעיירות פיתוח אחרות, כאשר תושבי חצור בחרו בשמואל דנינו, מנהל ביה"ס הדתי, והקימו קואליציית חירות-מפד"ל. דנינו כיהן שתי קדנציות, ובהמשך, קואליציית מפד"ל-חירות התמידה בשלטונה בחצור, בניגוד גמור לתחזית ההנהגה הארצית.

הזירה התרבותית

תושבי חצור שימרו את הזהות הדתית-מסורתית המאפיינת את 'ההיסטוריה הארוכה' שלהם עוד מחוץ לארץ. הדבר בא לידי ביטוי ברחובות שנקראים על שמות של מנהיגים דתיים מקומיים, כמו הרב דיעי עזיזי ובנו הרב מורדכי דיעי, והרב רבי דויד סויסה — דמויות שליוו את הקהילה לאורך השנים. חצור מזוהה עם קברו של התנא חוני המעגל, ועד היום מתקיימת הילולה בסגנון צפון-אפריקאי ביום העצמאות. הניסיון של לנדסמן ליצור בשנת 1961, שנת ה"בר-מצווה למדינה", בר מצווה גם לילידי 1948, ולהדגיש בפניהם גם את החובות הלאומיות, לא הפך למסורת, לעומת הטקסים המסורתיים ששרדו. כך נבנה אתוס מזרחי-דתי ששורשיו בחוץ-לארץ, ולא אתוס "צברי חדש".

לצד ארבע הזירות הללו בחנתי שתי תמורות עכשוויות:

בתי-קפה ומגמות התפתחות

עד היום (2025) אין בחצור בית-קפה מודרני שבו אנשים יכולים.ות לשבת בחופשיות. הניסיון של לנדסמן להקים בית קפה מודרני ב-1959 לא צלח, גם שני בתי-הקפה המודרניים שנפתחו ב-2022 ו-2023 נסגרו לאחר פרק זמן קצר. מבחינת התושבים, העובדה שבתי הקפה המודרניים נמצאים בראש פינה הסמוכה, ולא בעיירה שבה הם מתגוררים, מספקת עבורם את הצורך הזה.

בחצור כיום מתקיימות שתי מגמות: מצד אחד נבנות שכונות חדשות רבות המושכות אליהן משפחות צעירות מסורתיות, ולראשונה מזה שנים מתרחשת הגירה חיובית ליישוב. מצד שני חל גידול באוכלוסייה החרדית גם בקריה החסידית (חסידי גור) וגם חסידות ברסלב התופסת תאוצה בחצור. לאיזה כיוון תתפתח חצור? ימים יגידו.

הרצאת סיכום - פרופ' מירב אהרון-גוטמן

פרופ' חבר בפקולטה לארכיטקטורה ובינוי ערים בטכניון והיו"ר האקדמי של החממה החברתית בטכניון. עמיתת מחקר בכירה במוסד שמואל נאמן, וחברה כמ"מ במועצה הארצית לתכנון ולבנייה.

מירב רכשה את שלושת תאריה בחוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה באוניברסיטת תל אביב. מחקריה זכו בפרסים רבים, כולל במלגת פולברייט לנסיעה לפוסט דוקטורט בארצות הברית ולפרס מרי קרי לחוקרים צעירים.

לאחר פוסט-דוקטורט ראשון במחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה באוניברסיטה העברית בהנחיתתה של פרופ' תמר אלאור, מירב סיימה פוסט-דוקטורט שני באוניברסיטת קולומביה בניו יורק, בהנחיתו של פרופ' גיל איל.

מירב שימשה במשך 6 שנים יועצת עבור משרד הביטחון בתכנון העברת מחנות צה"ל לנגב. שימשה כראש המרכז לעירוניות ים-תיכונית בבת ים ומ"מ ראש האגף לתכנון אסטרטגי בחולון. מירב עומדת היום בראש קבוצת המחקר Socio-tech אשר פועלת במעבדה Smart Social Strategy.

אני מבקשת להודות לכל מי שהיה מעורב בהפקת היום הזה. בטכניון מדברים בעיקר על מחקר, פרסומים וגראנטים, ורק אחרי כמה שנים שם פתאום קלטתי את העוצמה של הקשר עם התלמידים. שני פרקים בספר נשענים על מחקריהן של תלמידות בעבר, קולגות בהווה – דר' שרון יאבו איילון והדר שוורץ. אך בלעדי העוצמה המחקרית שכלל תלמידי יצרו – ספר זה לא היה נכתב. אני גם רוצה להודות לקולגות ולחברים שהיו לצידי - תמכו, עודדו, והאמינו בי. אני מרגישה שזכיתי.

הספר הזה הוא קריאה לצאת מהמבנה הזהותי-ביקורתי התקוע. לטענתי הוא תקוע בין היתר משום שתיאוריה הביקורתית נעשתה לכנסייה המשכפלת את עצמה; המאמץ האדיר אשר השקיע על מנת להציף ולשיים עוולות – היה ועודנו חיוני אבל צריך לשאול כל הזמן מי עוד מעוול, אילו עוד מוקדי כוח חדשים נוצרים? אסור לקפוא על השמרים. את הספר הזה כתבתי כמו אדם שמתחנן בפני החברה הישראלית רגע לעצור את מחול השדים ולחשוב לעומק על מה שקורה כאן. אנחנו נמצאים ברגע בו החברה הישראלית, כמו גם החברה בארה"ב, מחליטה להרוס את עצמה. אין לי מילים אחרות. חברה שמקריבה את החירות שלה, את המוסדות שלה - והכול בצורה מודעת, והדבר הזה קורה בתוך צומת מוזרה שבה טיעון מבית היוצר של הימין הקיצוני והשמאל הקיצוני - מתלכדים.

אם אתייחס לאחת הדוגמאות המדממות של תקופתנו - סוציולוג בכיר סופר גופות של חיילים על פי אתניות, וטוען שמתים יותר בפריפריה, מתים יותר מזרחים. זוהי תמונת המצב שנים רבות לפני המלחמה, כאשר המסר: המדינה שוב דופקת את המזרחים - הנה, הם רוב המתים. אני לא נכנסת עכשיו למתודולוגיה הבעייתית של המתודולוגיה (ספירה לפי שמות משפחה), או לשאלות אתיות ורק תוהה: אם נניח שהוא צודק, אז מה המשמעות של הממצא? החוקר מציע שוב את תזת הקורבנות. אבל בשנות השישים והשבעים, כשמתו יותר מהקבוצה האתנית השנייה הפרשנות היתה שהן אליטה. שהם התקבלו ליחידות הקרבניות היוקרתיות ולכן גם מתו יותר. אז מדוע כשזה קורה למזרחיים הפרשנות מתהפכת ושיח הקורבנות חוזר ומרים ראש? זה דבר שלא יסלח. לא מחקרית, לא תיאורית ובטח לא במישור של ההשלכות הציבוריות של מבנה טיעון זה. והימין? עושה את אותו הדבר, רק עם טוויסט: הוא לוקח בדיוק את אותו מבנה טיעוני, את אותו מבנה לוגי, ואומר: "כן, המצב כזה. מזרחים הם קורבנות השיטה". יש "דיפ סטייט" וה"דיפ סטייט" מורכב מקבוצה אתנית אחת. לא קשה לנחש מי היא. אנחנו רואים פרופסורים יושבים בערוץ 14 בוזזים מברוך קימרלינג את המושג אחוס"לים (ראשי תיבות של אשכנזים, חילונים, ותיקים, סוציאליסטים, לאומיים) - מוציאים אותו מהקשרו - ועושים בו כבשלהם.

בין שני הקצוות האלה מתפתחת הזנה הדדית, שכולנו - וסליחה על המטאפורה הדרמטית - שבויים בתוכה. הספר הזה הוא קריאה להתנער מהדינמיקה הזאת ולסרב להיכנס לעמדת הקורבן כעמדה היסטורית. אני לא אומרת שלא הייתה קורבנות - הייתה, ועודנה וגם מהחוויה האישית שלי - לא רק שאני לא אומרת "לא היה", אלא אני אומרת שזה מתגבר.

אני רוצה לדבר על דבר נוסף שקשה לי איתו במציאות הישראלית, והספר מדבר עליו: האימפוטנציה השלטונית. אנחנו חיים תחת שלטון שלא יודע לשלוט. לפני כעשור, הליכוד ערך כנס באילת, שכותרתו היתה: "אם אנחנו בשלטון - למה אנחנו לא שולטים?". מכאן מגיעה גם טענת ה"דיפ סטייט" - ההסבר היחיד הוא שיש כוחות חזקים מאיתנו שמסכלים את ההחלטות שלנו. בדיוק כאן הסיפור של יבנה הוא כל כך מלמד ומצביע על דרך אחרת: דמויות כמו מאיר שטרית, שמעון חזות, רפי מיארה ואחרים - כולם גברים שעלו בגיל שנתיים-שלוש מצפון אפריקה, מסומנים כחכמים ומוכשרים בתוך התא המשפחתי שלהם, וחלקם מחליטים לחולל שינוי תוך חיבור עם שכונות הילדות שלהם.

לאחרונה נכחתי בהרצאתו של אוהד כהן, אשר חוקר באוניברסיטה העברית את הייצוג של מזרחים בבתי משפט בישראל. הוא סיפר איך תחת שלטונו של מאיר שטרית כשר המשפטים, משרד המשפטים ניסה לגוון את אוכלוסיית השופטים וכיצד עשה זאת בצורה אפקטיבית. הוועדה למינוי שופטים טענה שלא היו מספיק מועמדים מזרחים שהגישו את מועמדותם, שר המשפטים פנה ללשכת עורכי הדין ועודד את עורכי הדין להגיש מועמדות. והדבר עבד, הגרפים של אוהד לא משאירים מקום לספק.

קיימת דרך לשלוט. אם מישוהו באמת רוצה גיוון - הוא יודע לעשות את זה. יש דור שלם, של מעמד בינים מזרחי - שבקיא ברזי המוסדות, שיודעים לעשות את העבודה, שיכולים לעבוד עם הייעוץ המשפטי - לכן אין צורך לשפוך את התינוק עם המים. זה המקום הפוליטי-אקטואלי שהספר הזה נכתב ממנו. וזה המסר שהכי חשוב לי להעביר.

*

*

*

neaman.org.il